

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ЯК ПРОЯВ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

УДК 94:070(477.6) «1937/1938»

Радянська пропаганда 1937–1938 років про політичні репресії

МИКОЛА БРИВКО

(Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»)

«Великий терор» в СРСР 1937–1938 років є однією з трагічних сторінок історії ХХ століття. Ця проблема і зараз є дискусійною, а за деякими аспектами – мало вивченою, незважаючи на певну доступність архівних матеріалів. Це стосується також питань впливу радянської пропаганди на суспільство, його прояви і подальшої трансформації. Тому мета цієї статті – показати «Великий терор» очима його замовників, ідеологів і жертв, використовуючи безпосередні публікації газет загальнореспубліканського і місцевого значення.

У статті розглядаються питання впливу радянської пропаганди на морально-політичну атмосферу суспільства у роки «Великого терору» на прикладі публікацій і заміток газет «Комуніст», «Більшовик», «Вісті» та інших всеукраїнських та регіональних видань на тлі проведення показових процесів 1937–1938 рр., переважно на прикладі процесу «Антирадянського троцькістського центру» на початку 1937 р.

Конкретні приклади ілюструють сутність репресивної політики сталінського режиму, що активно використовував засоби масової інформації як пропагандистський механізм впливу на населення не тільки України, а і всього СРСР.

Таким чином, підсумком дослідження є демонстрація зв'язку радянської пропаганди сталінського терору на ставлення людей до тих подій, що відбувалися, і до оточуючих їх людей в роки «Великого терору».

Ключові слова: радянська пропаганда, засоби масової інформації, НКВС, «показові процеси» 1937–1938 рр., масові політичні репресії.

Soviet propaganda of 1937–1938 about political repressions

NIKOLAY BRIVKO

(National Historical Memorial Reserve "Bykivnyanski grave")

"The Great Terror" in the USSR in 1937–1938 is one of the most tragic pages in the history of the twentieth century, which now have a discussion, and in some aspects little studied, despite the availability of certain archival materials. This also applies to the question of influence of Soviet propaganda on society, its manifestations and further transformation. Therefore, the aim of this article is to show the "Big Terror" through the eyes of its customers, the ideologues and the victims using immediate publication of newspapers of republican and local significance.

The author examines the influence of Soviet propaganda on the moral and political atmosphere of society during the "The Great Terror" on the example of publications and notes, first of all "Communist" newspaper, "Bolshevik", "News" and other Ukrainian and regional media on the background of the show trials of 1937–1938, mainly on the example of "The Case of Trotskyist Anti-Soviet Organization" in early 1937.

Specific examples illustrate the nature of the repressive policies of the Stalinist regime, which has used the media as a propaganda mechanism on the impact of the population not only in Ukraine and in the whole USSR.

Thus the result of the study is to demonstrate the relation of the Soviet propaganda of the Stalinist terror in relation people's attitudes to what is happening around them and to the people around them in the years of the "The Great Terror".

Key words: Soviet propaganda, the media, the NKVD, "indicative processes" of 1937–1938, mass political repressions.

«Великий терор» – страшна і трагічна сторінка історії ХХ століття на теренах України й інших республік СРСР. За два роки, за деякими підрахунками, в Радянському Союзі за звинуваченнями у політичних злочинах арештовано 1 575 259 осіб [1]. Більшість з них, а саме 68 1692 осіб засуджено до вищої міри – розстрілу [2]. У той же час однією з проблем, що постає при вивченні періоду «Великого терору» й усієї репресивної політики сталінського режиму, є питання впливу радянської пропаганди на суспільство того часу.

Мета статті – представити добу «Великого терору» очима його замо-

вників, ідеологів, організаторів й пропагандистів.

Об'єктом вивчення є публікації й замітки щодо висвітлення питання репресій і реакція на це радянського суспільства.

Предметом вивчення є статті у всеукраїнських газетах «Комуніст», «Більшовик», «Вісті» й інші видання Української СРСР 1937–1938 років.

Розглядаючи історіографію з даної теми, слід назвати насамперед статті С. А. Кропачьова [3; 4], у той же час існують й інші дослідження подібного спрямування, зокрема, ми бачимо аналіз публікацій на прикладі регіональної газети «Соціалістичний Дон-

бас» у статті О. Ю. Попова «Ворожі практики»: досвід інтерпретації кореспондентами газети «Соціалістичний Донбас» (1936–1938 рр.)» [5].

Певним етапом доби «Великого терору» став Пленум ЦК ВКП(б) на початку 1937 року. Так, 3 березня 1937 року в своїй доповіді «Про хиби партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників» Й. В. Сталін головними ворогами радянської держави оголосив троцькістів, які перетворилися «... у безпринципну і безідейну банду шкідників, диверсантів, шпигунів, вбивць, що працюють по найму в іноземних розвідувальних органах» [6]. При цьому він закликав «в боротьбі з сучасним троцькізмом» застосовувати «не старі методи, не методи дискусій, а нові методи, методи викорчовування й розгрому» [7]. Фактично це стало чіткою вказівкою керівництву НКВС СРСР щодо знищення («викорчовування») «ворогів народу». Слід відзначити, що цю доповідь надрукувало багато видань, наприклад, журнали: «Інтернаціональний маяк», «Інтернаціонал молодь»; газети «Комуніст», «Большовик», «Вісті» й багато регіональних й відомчих видань УРСР, як і усього СРСР.

У резолюції Пленуму, прийнятій 3 березня 1937 року по доповіді наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова «Уроки шкідництва, диверсій й шпигунства японсько-німецько-троцькістських агентів», були схвалені «заходи ЦК ВКП(б) із розгрому антирадянської, диверсійно-шкідницької, шпигунської й терористичної банди троцькістів й інших дворушників» [8]. Zobov'язавши органи НКВС довести цю роботу «до кінця, з тим, щоб подавити найдріб-

ніші прояви їх антирадянської діяльності» [9].

Ці доповіді, а також виступи В. Молотова, Л. Кагановича загострювали загальну ситуацію в країні, прямо орієнтували партійні й адміністративні органи на пошук так званих «ворогів народу», що в свою чергу збільшило кількість фальсифікацій звинувачувань, доносів. Будь-які колишні помилки членів більшовицької партії і не тільки, спроби висловити критику на адресу влади й партії вважалися антипартійною, антирадянською дією.

Уже напередодні Пленуму, з 23 по 30 січня 1937 року, у Москві в відкритому засіданні відбувся процес у справі так званого «Антирадянського троцькістського центра». 22 січня 1937 року була прийнята Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про процес у справі Пятакова, Радека, Сокольникова, Серебрякова й інших», в якому було визначено порядок висвітлення у засобах масової інформації його матеріалів [10]. На процес, згідно із Постановою, були допущені іноземні кореспонденти, а також журналісти газет «Правда», «Известия», «Комсомольська правда» й інші [11]. Крім того, було дозволено бути присутніми на процесі іноземним послам та письменникам Л. Фейхтвангеру й А. Нексу [12]. До того ж, цією Постановою було встановлено порядок допитів обвинувачених й зміст їх виступів, промови прокурора СРСР А. Я. Вишинського й вироку, а також у додатку визначали порядок висвітлення процесу у газетах, зазначалось у Постанові і про друкування в газетах статей та відгуків про хід процесу [13]. Це було виконано не тільки на всесоюзному рівні, а й на рівні республік, областей, міст і селищ.

У першу чергу хід процесу щодня висвітлювався в газеті «Известия» (м. Москва) [14], там само друкуються відгуки на хід процесу [15; 16]. Подібні публікації з'являються в багатьох газетах СРСР, у тому числі УРСР, як всеукраїнські, так і місцевого рівня.

У газеті «Комуніст» (м. Київ) від 25 січня 1937 року з'являються статті, які висвітлюють як сам хід процесу, наприклад: «У Прокуратурі СРСР» [17], «Процес антирадянського троцькістського центру» [18], так і відгуки й настанови до процесу, наприклад: «Розстріляти зрадників Батьківщини – така однастайна вимога трудящих» [19], «Розчавити троцькістську гадину – така однастайна вимога українського народу» [20]. Згодом з'являються статті в підтримку судового вироку.

У журналі «Колгоспниця України» (м. Київ) № 2 за 1937 рік у статті «Волю народу здійснено» написано: «Смерть підлим троцькістським вирокам! Нещадно й до кінця вирвати їх отруйне сім'я, назавжди очистивши від нього священну землю соціалізму!» [21].

На виробництві, установах й організаціях постійно проводяться мітинги й засідання, на яких робітники, селяни й інші верстви населення висловлюють своє ставлення до «ворогів народу», при цьому ці виступи були емоційними, гнівними, з вимогами розстріляти «троцькістських бандитів». Наприклад: «Ми добре знаємо, чого хотіла підла троцькістська банда, – говорить стара робітниця заводу ім. Дзержинського [м. Одеса] тов. Кияницька. – Фашистські наймити проводили свою шкідницьку, контрреволюційну роботу, прагнучи разом

з німецькими фашистами та японськими імперіалістами відняти у нас нашу соціалістичну батьківщину, відновити в ній злидні і темряву... Не буде цього! Ніколи не буде!» [22]. І далі: «... Однастайно схвалюючи вирок суду над троцькістською бандою, трудящі Одеської області вимагають розслідувати злочинницьку діяльність співучасників троцькістської зграї – Бухаріна, Рикова, Угланова та інших правих відщепенців. Викрити і нещадно покарати всіх зрадників народу. Змести з лиця радянської землі всіх троцькістських падлюк! – така однастайна вимога трудящих» [23].

«Цей вирок справедливого пролетарського суду цілком задовольняє вимоги великого 170-мільйонного радянського народу» [24]. Або «Мерзенні фашистські собаки готували поразку нашої країни. Ніколи цього не буде! ... Ворог, який намагається сунути своє свиняче рило до нашої радянської землі, буде нещадно знищений» [25]. І тут же в статті «робітничий колектив депо ім. Андрєєва цілком схвалює вирок Верховного Суду над бандою троцькістських вироdkів, які руйнували наші заводи, влаштували аварії і катастрофи на залізничному транспорті, програма яких була – реставрувати капіталізм в СРСР» [26].

«Ми, колгоспники Червоноокнянського району, Молдавської АРСР, зібравшись на свій районний зліт, ... однастайно вітаємо справедливий вирок Військової Колегії Найвищого Суду СРСР. Підлі зрадники, фашистські наймити, що діяли за вказівками свого кривавого отамана Іудушки-Троцького, дістали по заслугі. Собакам – собача смерть!» [27].

Подібне спостерігається в публікації про мітинг персоналу Київського заводу «Верстатобуду»:

«Підлу банду агентів фашизму, – заявляє у своєму виступі старий політкаторжанин тов. Швець, – яка діяла за прямими вказівками Іудушки – Троцького, щоб поновити у нас жахливе життя капіталізму, треба знищити. Їм немає місця на радянській землі».

«Ми живемо в епоху Сталінської Конституції, – говорить токар тов. Полікша. Мерзенні бандити знову хотіли відновити панування капіталістів. Але цього ніколи не буде. Смерть гадам!»

Згряя мерзенних лакеїв з гестапо, що намагалися підірвати міць країни Рад, заслуговує найсуворішої кари, заявили верстатобудівниці в резолюції. Ми просимо Найвищий суд СРСР віддати по заслугам фашистській банді» [28].

У цьому номері газети «Більшовик» далі пишуть:

«Співробітники архітектурно-планового управління в одностайно прийнятій резолюції зазначають:

«Ми, інженери, архітектори, техніки та співробітники АПУ, шлемо прокляття цим мерзенним контрреволюційним реставраторам капіталізму, цим підлим зрадникам, які намагаються за вказівкою Іуди-Троцького допомогти фашистам прискорити військовий напад на СРСР.

Ми вимагаємо від радянського суду стерти з лица землі цих ворогів робітничого класу і батьківщини міжнародного пролетаріату, застосувавши до них найвищу міру покарання – розстріл» [29].

«Справа контрреволюційного троцькістського (паралельного) центру викликала великий гнів і обу-

рення серед робітників центрального телеграфу.

«Підлим фашистським покидькам не вдасться реставрувати капіталізм, ми не віддамо завоювань пролетарської революції ніколи», – заявив у своєму виступі на мітингу технік Фомін.

«Фізично знищити реставраторів капіталізму, – вимагає старий робітник Бойченко. – Бо вони намагаються відібрати у нас наше прекрасне, щасливе життя».

У резолюції телеграфісти заявляють: «Нехай знають вороги народу, що ніщо не зможе повернути колесо історії назад, ніхто не зможе зупинити переможного ходу соціалізму в нашій країні... Ніякої пощади ворогам народу!» [30].

«Вирок пролетарського суду – це вирок всіх трудящих нашого Союзу і трудящих всього світу. Ніщо не зупинить наш непереможний рух вперед. Ще більше боротимемося за обороноздатність нашої батьківщини...

Підлі вороги, убивці, фашисти іншої кари не заслуговують...

Треба до кінця розслідувати і притягти до сурової відповідальності правих відщепенців Бухаріна, Рикова, Угланова та інших за їх контрреволюційну роботу». Саме такі виступи лунали на загальнозаводському мітингу заводу «Ленкузня» міста Києва 30 січня 1937 року [31].

На мітингу у Центральному телеграфі 30 січня 1937 року щодо ухвалення вироку Найвищого суду, начальник зміни тов. Поклад зазначив: «Найвищий суд, виконав волю багатомільйонного народу СРСР. Цей вирок є доказом нашої сили і моці» [32].

Робітниця «Укркабелю» стахановка Грачева на мітингу заявила:

«...Радянський суд виконав волю радянського народу. Ці недолюдки намагалися відняти від нас нашого Сталіна і його соратників, що дав нам радісне, світле життя. Але їм це не вдалось і ніколи не вдасться». Інший працівник зазначив: «Заляті вороги народу своїми мерзенними діями, підривною роботою на користь фашистів Німеччини і Японії хотіли поновити у нашій соціалістичній батьківщині капіталізм, поневолити наш вільний радянський народ» [33].

Подібне відбувалось і на регіональному рівні. Наприклад, в газеті «Стахановська вахта» (м. Сніжне, Донецької області) пишуть:

«Робітники шахти № 18 ім. Сталіна треста «Сніжнянтрацит», зібравшись після одержання повідомлення про виконання вироку над головорізами троцькістської фашистської банди, в своїй резолюції вказують:

«Палко вітаючи виконання вироку суду над бандою Троцького, ми енергійно підтримуємо заклик робітників московського заводу «Серп і Молот» про організацію більшовицької боротьби за ліквідацію наслідків шкідництва і диверсій троцькістсько-фашистських бандитів...» [34].

Крім того, додатковим засобом подібної пропаганди було видання низки брошур. Так, у 1937 році видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодий Більшовик» видає брошуру «Троцькістська банда реставраторів капіталізму», в якій в першому розділі подають так звані цілі й методи ворогів народу – троцькістів, крім того, розміщують статтю М. Ерколі «Уроки процесу троцькістського-зінов'євського терористичного центру», де наводять заяву тов. Дімітрова, який стверджує, що

«суд над терористами – агентами фашизму – складова частина антифашистської боротьби міжнародного робітничого класу» [35].

Тоді ж видають брошуру «Вороги народу. [До підсумків процесу антирадянського троцькістського центра]. Збірник статей», в якій розміщена ціла низка статей центральних засобів інформації, щодо судового процесу початку 1937 року [36], та брошуру Л. Заковського «Шпигунів, диверсантів й шкідників знищимо до кінця!» [37].

Певним підсумком висвітлення самого судового процесу початку 1937 року було видання усього судового звіту [38]. Хоча подібні брошури з'являлися набагато раніше [39; 40; 41; 42].

Усі ці публікації нарощували масовий психоз, істерію, народне незадоволення та атмосферу загальної «пильності». Мета цього було виявити так званих «ворогів народу», що виправдовувало виявлення «антирадянських», «фашистських», «терористичних» організацій не тільки в великих містах, а й в невеличких селищах й містечках. Крім того, це дозволяло центральній владі спитати за «перегиби» з місцевих партійних організацій у випадку зміни політичного курсу.

2 липня 1937 року виходить постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» [43]. Цього ж дня нарком НКВС СРСР М. Єжов своєю директивою № 266 інформує керівників республіканських наркоматів внутрішніх справ й обласних управлінь про рішення Політбюро й наказує подати інформацію до 8 липня про кількість кулаків й злочинців, яких потрібно розстріляти та виселити.

ти, а також про формування так званих «трійок» [44].

Згодом, нарком внутрішніх справ М. І. Єжов 30 липня 1937 року видає оперативний наказ № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» [45]. У ньому наказувалось з 5 серпня 1937 року почати операцію з репресування [46]. Сам цей оперативний наказ вже 31 липня 1937 року був затверджений на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) [47].

З початком доби «Великого терору» пропаганда, в першу чергу у засобах масової інформації, посилилась, особливо під час проведення так званих «показових процесів» у Москві, про що свідчить ціла низка статей і заміток. Хоча, переважно матеріали про викриття «ворогів народу» [48; 49; 50; 51; 52] не затуляли події, що відбувалися в житті країни. На сторінках газет й журналів друкувалося багато матеріалів щодо зовнішньої політики, наприклад, про події в Іспанії, про досягнення в промисловості й сільському господарстві, культурне життя тощо. У той же час невеличкі замітки постійно нагадували про так званих «ворогів народу» [53; 54; 55; 56; 57; 58; 59], при цьому показуючи «героїчну» боротьбу працівників НКВС [60; 61] та прокуратури, які «нібито» були на варті соціалістичної законності. Так, прокурор УРСР Л. І. Яченін пише «...Соціалістична законність є могутнім важелем у боротьбі за високу соціалістичну культуру, ...за остаточне викорінення ворогів і ліквідацію наслідків їх шкідницької діяльності...» [62].

Ідея боротьби з «ворогами народу» пронизала усе радянське суспіль-

ство того часу. Особисте життя, соціальні інститути, родина, освіта жодна сфера суспільного або іншого життя не були вільні від втручання держави, формувалась атмосфера підозрливості й тотального страху.

Пропаганда й агітація мали великий вплив на свідомість людей, засоби масової інформації здійснювали величезний тиск на душу й серця радянських громадян, їх психіку.

Зі спогадів Григорія Леонтійовича Тараненка, 1920 року народження, мешканця міста Сніжне Донецької області: «...Якось прийшовши на заняття, я почув, що на шахті відбулася велика аварія, ... винним в ній – ворог народу – головний інженер Іоффе. Його донька, як і її подруга, донька директора шахти, вчилися в нашій школі. Вони частенько разом розмовляли й ходили на перервах. Але після аварії ситуація різко змінилась. Я спостерігав, як на перерві донька головного інженера стояла біля стінки одна, а подруга до неї близько не підходила. Діти з молодших класів бігали й кричали «Ворог народу, ворог народу». Дівчина від цього буквально ридала, але їй ніхто не співчував й не жалів...» [63].

І таких випадків було дуже багато.

Таким чином, ми бачимо, що література й засоби масової інформації 1930-х років так чи інакше торкалися проблеми політичних репресій, хоча мали виключно пропагандистський прикладний характер. Головними ідеологами та «історіографами» було вище партійне й радянське керівництво СРСР на чолі з Й. В. Сталіним, саме їх роботи й виступи про нарощування класової боротьби й супротиву повалених класів можна розцінювати, як соціальне замовлення та послідовну політичну задачу, спря-

мовану на розширення терору. Публікації середини 1930-х років зовсім абстрактно характеризували масштаби політичних репресій, бо дійсні розміри замовчувались. Сама офіційна література переслідувала суцільно практичну ідеологічну мету, бо потрібно було обґрунтувати необхідність знищення багаточисельних «ворогів народу». Чисельні публікації в газетах та журналах повинні були створити в суспільстві атмосферу страху, агресивності й підозрілості. І до того ж, жодна сфера життя суспільства, у тому числі й приватне життя, соціальні інститути, освіта не були вільними від ідеологічного впливу, майже усе було пронизано ідеологічною нетерпимістю, ненавистю до «ворогів народу», виправданням державного беззаконня й свавілля. І це фактично було реалізовано, про що свідчать життєві приклади з українського й радянського суспільства.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматриваются вопросы влияния советской пропаганды на морально-политическую атмосферу общества в годы «Большого террора» на примере публикаций и заметок, прежде всего газет «Коммунист», «Большевик», «Вести» и других всеукраинских и региональных изданий на фоне проведения показательных процессов

1937–1938 годов. Конкретные примеры иллюстрируют сущность репрессивной политики сталинского режима, который активно использовал средства массовой информации как пропагандистский механизм воздействия на населения не только Украины, но и всего СССР.

Ключевые слова: советская пропаганда, средства массовой информации, НКВД, «показательные процессы» 1937–1938 годов, массовые политические репрессии.

SUMMARY. The article examines the influence of Soviet propaganda on the moral and political atmosphere of society during the "The Great Terror" on the example of publications and notes, first of all "Communist" newspaper, "Bolshevik", "News" and other Ukrainian and regional media on the background of the show trials of 1937–1938. Specific examples illustrate the nature of the repressive policies of the Stalinist regime, which is actively used funds massovay media as a propaganda mechanism on the impact of the population not only in Ukraine and the whole USSR.

Key words: Soviet propaganda, the media, the NKVD, "indicative processes" of 1937-1938, mass political repressions.

Примітки:

1. Население России в XX веке. В 3-х томах. Том 1. / Отв. ред. 1 тома В. Б. Жиромская. – М.: РОССПЭН, 2000. – С. 318.
2. Там само. – С. 318.
3. Кропачев С. А. Советская пропаганда 1937–1938 годов о масштабах массовых политических репрессий /

- С. А. Кропачев // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – № 2. – С. 65-76.
4. Кропачев С. А. «Большой террор» и его жертвы в зеркале советской

- пропаганды 1937–1938 годов / С. А. Кропачев // Российская история. – 2011. – № 2. – С 116–124.
5. Попова О. Ю. «Ворожі практики»: досвід інтерпретації кореспондентами газети «Соціалістичний Донбас» (1936–1938) / О. Ю. Попова // Нові сторінки історії Донбасу / редкол.: З. Г. Лихолобова, відповід. за вип. та упорядник О. В. Стяжкіна. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Книга 20. – С. 95–106.
6. Про хиби партійної роботи і заходи ліквідації троцькістської та інших дворушників. Доповідь тов. Сталіна на Пленумі ЦК ВКП(б) 3 березня 1937 року. // Комуніст. – 1937. – 29 березня (№ 73). – С. 1.
7. Там само. – С. 1.
8. Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина. Документы высших органов партийной и государственной власти. 1937–1938. / под ред. акад. А. Н. Яковлева; сост. В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. – М.: МФД, 2004. – С. 112.
9. Там само. – С. 112.
10. Там само. – С. 54.
11. Там само – С. 54.
12. Там само. – С. 55.
13. Там само. – С. 55.
14. Процесс антисоветского троцкистского центра // Известия. – 1937. – 24 января (№ 21). – С. 2–3; 25 января (№ 22). – С. 2–3; 26 января (№ 23). – С. 2–4; 27 января (№ 24). – С. 2–3; 28 января (№ 25). – С. 2–4; 29 января (№ 26). – С. 2–5; 30 января (№ 27). – С. 1–3.
15. Троцкистские изверги, душители народа. // Известия. – 1937. – 26 января (№ 23). – С. 1.
16. Врагов народа, изменников Родины, наймитов фашизма – стереть с лица Земли! // Известия. – 1937. – 26 января (№ 23). – С. 4.
17. У Прокуратурі Союзу РСР // Комуніст. – 1937. – 25 січня (№ 20). – С. 2.
18. Процес антирадянського троцькістського центру. Вечірнє засідання 23 січня // Комуніст. – 1937. – 25 січня (№ 20). – С. 2.
19. Розстріляти зрадників Батьківщини така одностайна вимога трудящих // Комуніст. – 1937. – 25 січня (№ 20). – С. 2.
20. Розчавити троцькістську гадину – така одностайна вимога українського народу // Комуніст. – 1937. – 25 січня (№ 20). – С. 4.
21. Волю народу здійснено. // Колгоспниця України. – 1937. – № 2. – С. 6.
22. Зметемо з лица Землі всіх ворогів народу // Комуніст. – 1937. – 3 лютого (№ 8). – С. 2.
23. Там само. – С. 2.
24. Вони шкодили нашому будівництву (3 резолюції загальних зборів робітників, інженерно-технічних працівників та службовців тресту «Київволокно» Шовкобуду та азотхиммонтажу) // Вісті. – 1937. – 2 лютого. – С. 3.
25. Сувору кару і їхнім спільникам (Із резолюції робітників депо ім. Андреева у Києві) // Вісті. – 1937. – 2 лютого. – С. 3.
26. Там само. – С. 3.
27. Фашистським собакам – собача смерть. // Комуніст. – 1937. – 3 лютого (№ 28). – С. 2.
28. Шмулевич Л. Смерть мерзенним покидькам! // Більшовик. – 1937. – 26 січня (№ 20). – С. 2;
29. Стерти з лица землі! // Більшовик. – 1937. – 26 січня (№ 20). – С. 2.
30. Знищити реставраторів капіталі // Більшовик. – 1937. – 26 січня (№ 20). – С. 2.

- 31.Справедливе покарання. // Більшовик. – 1937. – 1 лютого (№ 25). – С. 2.
- 32.Дістали по заслuzі // Більшовик. – 1937. – 1 лютого (№ 25). – С. 2.
- 33.Гадину розчавлено // Більшовик. – 1937. – 1 лютого (№ 25). – С. 2.
- 34.Ліквідувати наслідки шкідництва і диверсій // Комуніст. – 1937. – 3 лютого (№ 28). – С. 2.
- 35.Ерколі М. Уроки процесу троцькістсько-зінов'євського терористичного центру / М. Ерколі // Троцькістська банда реставраторів капіталізму. / відп. за вип. Мадфес М. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодий більшовик», 1937. – С. 81.
- 36.Вороги народу [До підсумків процесу антирадянського троцькістського центра]. Збірник статей. – М.: «Красний пролетарій», 1937. – 134 с.
- 37.Заковський Л. Шпионов, диверсантов и вредителей уничтожим до конца! / Л. Заковский. – М.: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937. – 46 с.
- 38.Процесс антисоветского троцкистского центра (23–30 января 1937 года) / отв. за вип. А. Н. Иодковский. – М.: НКЮ Союза ССР Юридическое издательство, 1937. – 258 с.
- 39.Фридберг В. И. Воры и расхитители – враги народа: Пособие для курсов колхозного и партийного актива. – Ростов н/Д.: Партийное издательство, 1933. – 53 с.
- 40.Любченко П. Огонь по националистической контрреволюции и по национал-уклонистам. Речь на объединенном пленуме ЦК и ЦКК КП(б)У 22 ноября 1933 года / П. Любченко. – Х.: Партиздат ЦК КП(б)У, 1933. – 36 с.
- 41.Зархин Л. Петлюровщина перед советским судом (дело «Союза освобождения Украины») / Л. Зархин. – Х.: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1930. – 52 с.
- 42.Процесс «Промпартии» (25 ноября – 7 декабря 1930 г.): Стенограмма судебного процесса и материалы, приобщенные к делу. – М.: ОГИЗ – «Советское законодательство», 1931. – 544 с.
- 43.Великий терор в Україні. «Куркульська операція 1937–1938 рр. У 2-х частинах. Частина 1 / упоряд. С. Кокін, М. Юнге. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – С. 5, 12, 40-41.
- 44.Там само. – С. 12, 41-42.
- 45.Там само. – С. 72-82.
- 46.Там само. – С. 74, 79.
- 47.Там само. – С. 84-86.
- 48.Вядро Ш. Буржуазно-націоналістичне кубло в музеях Києва / Ш. Вядро, П. Близнюк // Комуніст. – 1937. – 2 жовтня – С. 3.
- 49.Худолій Ф. Вороже охвістя в Наркомності УРСР / Ф. Худолій // Комуніст. – 1937. – 29 липня. – С. 2.
- 50.Браславський М. Антидержавні комбінації в тресті «Орджонікідзевугілля» / М. Браславський // Комуніст. – 1938. – 21 вересня. – С. 3.
- 51.Вони шкодили нашому будівництву // Вісті. – 1937. – 2 лютого. – С. 3.
- 52.Краковський Г. Націоналістичне охвістя в інституті землеробства / Г. Краковський // Більшовик. – 1938. – 2 лютого. – С. 2.
- 53.Закінчено слідство в справі колишніх керівників Чечельницького району // Комуніст. – 1937. – 2 червня (№ 125). – С. 4.
- 54.Справа колишніх Чечельницьких керівників // Комуніст. – 1937. – 8 червня (№ 131). – С. 4; 10 червня (№ 132). – С. 4; 11 червня (№ 133). – С. 4; 12 червня (№ 134). – С. 4; 15 червня (№ 136). – С. 4; 16 червня (№ 137). – С. 4.

55. Вирок у справі колишніх Чечельницьких керівників // *Комуніст*. – 1937. – 20 червня (№ 140). – С. 4.
56. Справа контрреволюційної шкідницької банди в Підвисоцькому районі // *Комуніст*. – 1937. – 5 вересня (№ 205). – С. 4; 6 вересня (№ 206). – С. 2.
57. Справа контрреволюційної шкідницької організації в Уманському районі // *Комуніст*. – 1937. – 9 вересня (№ 208). – С. 2; 10 вересня (№ 209). – С. 4.
58. Справа контрреволюційної шкідницької зграї в системі «Заготзерно». // *Комуніст*. – 1937. – 17 вересня (№ 215). – С. 2; 18 вересня (№ 216). – С. 2; 20 вересня (№ 217). – С. 4.
59. Справа шкідницької контрреволюційної банди в Павлоградському районі // *Комуніст*. – 1937. – 20 вересня (№ 217). – С. 2.
60. До двадцятиріччя ВЧК-ОДПУ-НКВС // *Вісті*. – 1937. – 20 грудня. – С. 1.
61. Слава органам НКВС // *Більшовик*. – 1938. – 28 лютого (№ 48). – С. 2.
62. Яченін Л. І. Бути на варті соціалістичної законності / Л. І. Яченін // *Комуніст*. – 1938. – 29 січня. – С. 3.
63. Черне золото Григорія Тараненко // *Сніжнянське життя*. – 2011. – 6 квітня (№ 26). – С. 2.

УДК 930.1 (47+57)

До питання образу ворога СРСР у сучасній науковій літературі

АНДРІЙ ЯКОВЛЄВ

(Донецький національний університет імені Василя Стуса)

Будь-який образ, який формується у свідомості людини, – явище багатогранне і є актуальним для сучасних історичних досліджень. Граничними у вивченні цього комплексу питань стали події, пов'язані зі зникненням СРСР на політичній карті світу і появою на його території незалежних держав. Зміна політичного режиму і суспільного устрою принесла дослідникам довгоочікувану свободу творчості, позбавила обмежень, які були нав'язані ідеологами та цензурою, що дозволило торкнутися вивчення проблем радянської пропаганди.

У свою чергу, «образ ворога» є невід'ємною частиною суспільного розуміння світу. Для радянської епохи у формуванні цього образу значну роль відіграв компонент, який підкреслював його ідеологічну складову – саме пропаганда нав'язувала і створювала образи основних ворогів СРСР у свідомості громадян. При вивченні цієї проблеми є важливим аналіз історіографічних напрацювань, який дозволить визначити ступінь вивченості цього питання і визначити подальші орієнтири майбутніх досліджень.